ABSTRAK

Nik Muhammad Salleh Wan Musa merupakan seorang ulama kelahiran Kelantan yang mengemukakan idea pembaharuan di negeri kelahirannya selepas kembali dari menuntut ilmu di Mekah dan India. Beliau telah dilahirkan dalam keluarga ulama, dibesarkan dalam suasana yang menekankan ilmu lantas mendorong beliau untuk melanjutkan pelajaran ke peringkat tertinggi di luar negara. Kelahiran *Kuliah Pengajian al-Qur'an* merupakan satu hasrat beliau untuk mempersembahkan kepada masyarakat mengenai ilmu yang dimiliki tentang pentafsiran al-Qur'an. Penulis menggunakan metodologi penyelidikan perpustakaan dan lapangan yang melibatkan metode historis, dokumentasi, dan temubual, untuk mencapai objektif yang telah disasarkan. Disertasi ini bertujuan memperkenalkan Nik Muhammad Salleh Wan Musa dan karyanya, *Kuliah Pengajian al-Qur'an*, serta mengkaji metodologi yang digunakan ketika menyiapkan karya tersebut. Pemikiran-pemikiran pembaharuan beliau juga akan dianalisis dan dipersembahkan sebagai hasil kajian. Antara pemikiran beliau yang dibincangkan ialah konsep *nubuwwah*, persoalan tiada paksaan dalam Islam, konsep Islam dan kebangsaan, persaudaraan Islam serta seruan memerangi taklid buta. Penulis berharap kajian ini dapat memberi sumbangan dalam bidang pengajian al-Qur`an. Nik Muhammad Salleh Wan Musa merupakan tokoh yang banyak berjasa semasa hayatnya, dan diharap usaha beliau ini dicontohi dan diteruskan oleh umat Islam di Malaysia dalam memberi kefahaman tentang isi kandungan al-Qur'an.

ABSRACT

Nik Muhammad Salleh Wan Musa was born in Kelantan. He was an outstanding scholar who initiated the movement of reformation in his hometown. He started this idea after he has finished his studied in Mecca and India. He came from a family of scholars, and was raised up with sufficient knowledge that led him to pursue his studies to a higher level abroad. As a result, he wrote a treatise entitled *Kuliah Pengajian al-Qur'an*, as an effort by him to expose to society regarding the exegesis of al-Qur'an. This research uses the methodology of library research and field research that includes historical methodology, documentation, as well as interview in order to achieve the targeted objectives. This dissertation also intended to introduce Nik Muhammad Salleh Wan Musa and his treatise, *Kuliah Pengajian al-Qur'an*, together with the methodology used by him while completing the book. His idea of reformation will be analyzed and being exposed as research findings. Among the ideas discussed are the concept of *nubuwwah*, no compulsion in religion, pan Islamism, Islam and nationalism, and the battle of blind followers. The writer hopes this research will contribute to the field of Quranic studies and hopefully Nik Muhammad Salleh Wan Musa's effort in providing understanding of the content Qur'an will be continued and followed by Muslims in Malaysia.

PENGHARGAAN

Segala pujian dipanjatkan ke hadrat Allah SWT , Tuhan sekalian alam, Yang Maha Pemurah, lagi Maha Penyayang, dengan limpah kurniaNya menyempurnakan segala kebaikan. Selawat dan salam ke atas Rasul junjungan Nabi Muhammad SAW, dan juga ke atas ahli keluarga Baginda, serta para sahabat.

Di kesempatan ini, saya ingin merakamkan jutaan penghargaan yang tidak terhingga, dan tidak terbalas budinya kepada penyelia yang banyak berjasa, Prof Madya Dr Mustaffa Abdullah, pensyarah Jabatan al-Quran dan al-Hadith Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya, kerana telah mencadangkan tajuk ini kepada saya serta sudi menyelia disertasi ini sepanjang proses penyempurnaannya. Sekali lagi terima kasih untuk segala-galanya.

Rakaman terima kasih yang tidak terhingga juga saya tujukan kepada semua pensyarah Jabatan al-Quran dan al-Hadith yang banyak memberi tunjuk ajar, iaitu Prof Datuk Paduka Dr Mohd Yakub @ Zulkifli bin Mohd Yusoff, Prof Madya Dr Fauzi Deraman, Prof Madya Dr Ishak Suliaman, Prof Madya Dr Abdul Rashid Ahmad, Dr Faisal Ahmad Shah, Ustaz Anwar Ridhwan Zakaria, Dr Monica @ Munirah Abdul Razzak, dan staff Jabatan al-Quran dan al-Hadith iaitu Kak Lina serta Kak Kiah yang banyak membantu saya sepanjang menjayakan disertasi ini.

Teristimewa sekali buat ibu bapa yang tersayang iaitu Ismail bin Mat Hasan dan Sepiah binti Ismail, serta adik-beradik yang memberi sokongan moral, tidak dilupakan juga rakan-rakan seperjuangan dan teman serumah sewa yang banyak memberi dorongan dan berkongsi susah senang bersama, jasa kalian tidak akan dilupakan hingga ke akhir hayat. Akhir sekali kepada semua yang terlibat secara langsung dan tidak langsung dalam menyempurnakan disertasi ini, terima kasih diucapkan.

FADHILAH ADIBAH ISMAIL

ISI KANDUNGAN

TAJUK		HALAMAN
Halaman Judul		II
Abstrak		III
Abstract		IV
Penghargaan		V
Isi Kandungan		VI
Senarai Kependekan		XI
Panduan Transliterasi		XII
PENDAHULUAN		
0.1	Pengenalan	1
0.2	Latar Belakang Masalah Kajian	2
0.3	Kepentingan Kajian	3
0.4	Objektif Kajian	3
0.5	Huraian Istilah	4
0.6	Skop Kajian	5

0.7	Sorotan Kajian	5
0.8	Metodologi Kajian	10
0.8.1	Penentuan Subjek	10
0.8.2	Metode Pengumpulan Data	10
0.8.3	Metodologi Analisis Data	12
0.9	Sistematika Penulisan	14

BAB SATU BIOGRAFI NIK MUHAMMAD SALLEH WAN MUSA

1.0	Pendahuluan	16
1.1	Keturunan	16
1.2	Kelahiran	17
1.3	Pendidikan	18
1.4	Kehidupan Berkeluarga Nik Muhammad Salleh Wan Musa	25
1.5	Kerjaya Dan Sumbangan Nik Muhammad Salleh Wan Musa Dalam Masyarakat	29
1.6	Karya-Karya Nik Muhammad Salleh Wan Musa	30
1.6.1	*Masalah Zakat Fitrah Dan Fitrah Kanak-Kanak*	

Yang Belum Baligh 31

1.6.2 *Falsafah Berumahtangga Atau Tafsir Surah Al-Mujadalah* 34

1.6.3 *Sinaran I`Tiqad* 34

1.6.4 *Rahsia Kelahiran Nabi Muhammad* 35

1.6.5 *Theological Debates: Haji Wan Musa Bin Haji Abdul Samad And His Family* 36

1.6.6 *Kuliah Pengajian Al-Qur'an* 36

1.6.7 Kumpulan Makalah 37

1.7 Nik Muhammad Salleh Wan Musa Sebagai Seorang Tokoh *Islah* 38

1.8 Kematian 46

1.9 Kesimpulan 47

BAB 2 PENGENALAN *KULIAH PENGAJIAN AL-QUR'AN*

2.0 Pendahuluan 49

2.1 Aktiviti Pengajaran Nik Muhammad Salleh Wan Musa Dan Kelahiran *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 49

2.2 Penulisan *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 53

2.3 Penyebaran *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 53

2.3.1 *Muqaddimah Ta'wil al-Qur'an* 54

2.4 Pelajar-pelajar *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 57

2.5 Penyusunan *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 63

2.6 Isi kandungan *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 64

2.7 Keistimewaan *Kuliah Pengajian al-Qur'an* 70

2.8 Kesimpulan 70

BAB 3: METODOLOGI PENULISAN *KULIAH PENGAJIAN AL-QUR'AN*

3.0 Pendahuluan 72

3.1 Metodologi Penyusunan *Kuliah Pengajian Al-Qur'an* 72

3.2 Penggunaan Ayat Al-Qur'an Sebagai Dalil 73

3.3 Kitab Tafsir Yang Menjadi Rujukan 83

3.4 Penggunaan Hadith-Hadith Nabi Sebagai Dalil 85

3.5 Kitab-Kitab Yang Dijadikan Rujukan Oleh

Nik Muhammad Salleh Wan Musa 95

3.6 Kesimpulan 103

BAB 4 PEMIKIRAN NIK MUHAMMAD SALLEH WAN MUSA DALAM *KULIAH PENGAJIAN AL-QUR'AN*

4.0 Pendahuluan 104

4.1 Konsep *Nubuwwah* 104

4.2 Persaudaraan Islam 110

4.3 Islam Dan Nasionalisme 116

4.4 Tiada Paksaan Dalam Agama 118

4.5 Memerangi Taklid Buta 129

4.6 Kesimpulan 134

BAB 5: KESIMPULAN DAN SARANAN

5.1 Kesimpulan 136

5.2 Saranan 139

Bibliografi 143

Lampiran A: Gambar Nik Muhammad Salleh Wan Musa Ketika Hayatnya 149

Lampiran B: Karya-karya Nik Muhammad Salleh Wan Musa 154

Lampiran C: Sekitar Tinjauan Penulis Ke Tempat Kelahiran Nik Muhammad Salleh Wan Musa 159

SENARAI KEPENDEKAN

AS	`Alayh al-Salam
b.	bin
bil.	bilangan
c.	cetakan
Dr.	Doktor
Ed.	editor
Et. Al.	dan lain-lain
H	Hijrah
Ibid.	Ibidem: rujukan sebelum
j.	juzuk/jilid
M	Masihi
No.	nombor
Op.cit.,	Opera cicato : Rujukan Berselang
Peny.	Penyunting
RA	Raḍiya Allah `anhu
SAW	ṢallAllah `Alayh Wa Sallam
SWT	Subhanahu wa Taala
t.t	tanpa tarikh
t.t.p	tanpa tempat penerbit
t.p	tanpa penerbit
terj.	terjemahan

PANDUAN TRANSLITERASI

Konsonan

Huruf Arab	Nama dan Transkripsi
ˈ ,	a, ’ (Hamzah)
ā̇	b
ğ	t
ǯ	j
d	h
ɽ	kh
⁽	d
ɛ	dh
ɹ	r
⁽̀	z
â	s
ê	sh
î	ṣ
ô	ḍ
ȓ	ṭ

û	ẓ
ţ	`
ȟ	gh
ȣ	f
[illegible]	q
[illegible]	k
[illegible]	l
[illegible]	m
[illegible]	n
[illegible]	h
[illegible]	W
Ɇ	y
	h

Vokal

Vokal pendek	Transliterasi	Contoh	Transliterasi
´- *(Fatḥah)*	A	Ł ǀ	qanata
ˌ- *(Kasrah)*	i	Ł	salima
ʾ- *(Ḍammah)*	u	LjĊ	ju`ila

Vokal panjang	Transliterasi	Contoh	Transliterasi
Ɇ	ā	Ņ؛ ʔ ł	bāb/kubrā
Ɇ	ī	džČ̄	wakīl
؛	ū	džǥ	sūrah

Diftong	Transliterasi	Contoh	Transliterasi
Ń-	aw	dž	qawl
Ń -	ay	Ņ،	khayr
ņ-	uww	dž	quwwah
-	iy / i	ōƚ	`arabiyy / i